

TURYSTYKA SPOŁECZNA W POLSCE

MONOGRAFIA NAUKOWA
PRZEWODNIK DOBRYCH PRAKTYK

Turystyka społeczna w Polsce

Monografia naukowa

pod redakcją Andrzeja Stasiaka

Przewodnik dobrych praktyk

Kraków – Świdnica 2021

Redakcja naukowa
ANDRZEJ STASIAK

Recenzenci monografii:
PIOTR OLEŚNIEWICZ
DANIEL PUCIATO

Redakcja techniczna i skład
ROMAN ZADORA

Okładka
NATALIA FIGIEL

© COPYRIGHT BY AUTHORS & COTG PTTK KRAKÓW & FUNDACJA SYMBIOZA

Ministerstwo
Rozwoju i Technologii

Publikację wydano w ramach dofinansowania zadania publicznego ze środków Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii zgodnie z zawartą Umową nr III/27/P/63003/2810/21/DT pomiędzy ww. ministerstwem a Fundacją Symbioza

Kraków – Świdnica
Grudzień 2021

ISBN 978-83-963906-1-5

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
Oficyna Wydawnicza „Wierchy”
31-010 Kraków, ul. Jagiellońska 6
www.cotg.pttk.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Andrzej Stasiak</i>)	7
1. Turystyka społeczna – ramy teoretyczne	
1.1. Turystyka społeczna: geneza i istota (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	13
1.2. Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	31
1.3. Turystyka społeczna w badaniach naukowych (<i>Karolina Korbiel, Iwona Dominek</i>)	63
2. Ekonomia społeczna w turystyce	
2.1. Gospodarczy wymiar turystyki społecznej (<i>Sylwia Osojca-Kozłowska</i>)	83
2.2. Rola podmiotów ekonomii społecznej jako kreatorów popytu i podaży na rynku turystycznym na wybranych przykładach (<i>Agnieszka Nowak</i>)	115
3. Podróże grup defaworyzowanych	
3.1. Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i zróżnicowanie (<i>Piotr Kociszewski</i>)	135
3.2. Bariery rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych na Dolnym Śląsku w świetle wyników badań ankietowych (<i>Katarzyna Trybuś</i>)	165
3.3. Turystyka szkolna klas IV–VIII w opinii nauczycieli – bariery i korzyści (<i>Iwona Dominek, Karolina Korbiel</i>) . . .	181
4. Udostępnianie przestrzeni dla turystyki	
4.1. Szlaki turystyczne jako ważny element infrastruktury służącej uprawianiu turystyki (<i>Jerzy Kapłon</i>)	205
4.2. Wnioski z kontroli NIK na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo w kontekście rozwoju turystyki społecznej (<i>Urszula Dziedzic, Andrzej Trojanowski</i>) . . .	233

5. Otoczenie turystyki społecznej

5.1. Związki terroryzmu z ruchem turystycznym – implikacje dla turystyki społecznej (<i>Waldemar Zubrzycki</i>) .	255
5.2. Rola technologii cyfrowych w procesie rozwoju turystyki społecznej (<i>Piotr Zawadzki</i>)	281
5.3. Znaczenie socjoterapii w turystyce zdrowotnej na obszarach wiejskich (<i>Michał Roman, Antoni Roman, Arkadiusz Niedziółka</i>)	295
Spis tabel	316
Spis rysunków	317
Przewodnik dobrych praktyk	319

1.3. Turystyka społeczna w badaniach naukowych

WSTĘP

Turystyka społeczna istnieje praktycznie od czasu rozwinięcia się współczesnej, masowej turystyki, jednak dopiero od niedawna stała się przedmiotem badań (McCabe, Qiao, 2020a). Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS) już w 1963 r. zdefiniowało turystykę socjalną jako połączenie relacji i zjawisk wynikających z zaangażowania w turystykę wszystkich osób o niskich dochodach, których uczestnictwo jest gwarantowane lub wspomagane środkami społecznymi (Haulot, 1981). Dziś turystyka społeczna nie jest już synonimem turystyki osób ubogich, ale turystyki uczciwej i etycznej, która przynosi wszechstronny rozwój (Torelli, 2017).

Turystyka społeczna jest często przedstawiana jako przeciwieństwo turystyki komercyjnej (Diekmann, McCabe, 2011). Torelli (2017) w swoich rozważaniach zauważa trzy istotne cechy zjawiska (3S), zgodnie z którymi ten rodzaj turystyki powinien być: społeczny (*social*), zrównoważony (*sustainable*) i solidarny (*solidarity*). W związku z tym kluczowe aspekty zrównoważonej turystyki społecznej to poszanowanie środowiska i tożsamości lokalnej, umożliwienie rewaloryzacji opuszczonych terenów w regionach bez eksploataowania ich zasobów, a także generowanie korzyści ekonomicznych, społecznych i kulturowych dla mieszkańców. Właśnie w takim modelu turystykę społeczną rozwija Międzynarodowa Organizacja Turystyki Społecznej (ISTO),

* ORCID: 0000-0001-5338-5862, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, e-mail: karolina.korbiel@awf.krakow.pl

** ORCID: 0000-0002-2604-8593, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Instytut Turystyki, e-mail: iwona.dominek@awf.krakow.pl

która zastąpiła Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS). ISTO koncentruje się na pięciu głównych obszarach, a są nimi:

- Dostępność turystyki, zgodnie z koncepcją powszechnego prawa do wypoczynku. Aby zapewnić dostęp do turystyki jak największej liczbie osób, należy zająć się przeszkodami społecznymi, kulturowymi, fizycznymi, psychologicznymi i finansowymi.
- Dbłość o środowisko. Rozwój turystyki musi uwzględniać całość zasobów służących ochronie środowiska. Turystyka odgrywa kluczową rolę społeczną, kulturową i gospodarczą dla regionów i społeczności lokalnych, jednak konieczne jest sprawiedliwe zaspokojenie potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń.
- Solidarność, wyrażana jako rola turystyka we wspieraniu tolerancji i pokoju na świecie, między innymi poprzez poszanowanie lokalnych społeczności i kultur, a także wspieranie programów i współpracy w krajach rozwijających się.
- Uczciwy biznes, jako że turystyka społeczna odgrywa znaczącą rolę w gospodarce światowej i lokalnej, wspiera rozwój gospodarczy regionów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, stwarza możliwości zatrudnienia dla wykwalifikowanej i niewykwalifikowanej siły roboczej, przyczynia się do zmniejszania nierówności, a także przekierowuje turystów do mniej znanych obszarów, przyczyniając się w ten sposób do ograniczenia nadmiernej turystyki.
- Jakość życia, ponieważ turystyka niesie ze sobą wiele korzyści. Dotyczy to w szczególności grup szkolnych, młodzieży, rodzin, osób niepełnosprawnych i osób starszych, które są ważnymi segmentami docelowymi dla operatorów turystyki socjalnej. W sensie zbiorowym turystyka socjalna odgrywa ważną rolę we wzmacnianiu tkanki społecznej: budowaniu tożsamości społecznej, korzystnej dla życia rodzinnego i rozwoju społeczności (ISTO, 2021).

Rozważania dotyczące definicji turystyki społecznej bardzo trafnie podsumował Włodarczyk (2010, s. 34), według którego jest to

[...] rodzaj (forma) całkowicie lub częściowo finansowanej (dotowanej) zewnętrznie lub organizowanej na zasadach wolontariatu aktywności, mającej na celu realizację prawa powszechnego dostępu do turystyki, będącej także narzędziem do osiągania innych, ważnych z punktu widzenia jej beneficjentów celów o charakterze społecznym (patriotycznych, wychowawczych, edukacyjnych, poprawy jakości życia itp.).

CEL PRACY I METODY BADAŃ

Celem niniejszego rozdziału jest dokonanie przeglądu literatury naukowej dotyczącej turystyki społecznej, tak by zidentyfikować to zjawisko w ramach ogólnych badań nad turystyką. W pracy zaprezentowano wyniki przeprowadzonej analizy światowych publikacji dotyczących tego zagadnienia, przede wszystkim kluczowych autorów, najczęściej wybieranych czasopism, krajów afiliacji, a także głównych zagadnień tematycznych wybranych na podstawie słów kluczowych i dostępnych abstraktów.

Tranfield i in. (2003) uważają, że analiza istniejącej literatury jest kluczowym celem badawczym wielu społeczności akademickich i praktyków. W ostatnim dziesięcioleciu badania przeglądowe, oparte np. na metodologii bibliometrycznej zaczęły powoli zyskiwać na popularności w badaniach turystycznych, głównie ze względu na wysoką dostępność danych i możliwości wyszukiwania prac w bazach publikacji. Jednak według Koseoglu i in. (2016), którzy dokonali analizy prac o charakterze przeglądowym w wiodących czasopismach turystycznych i hotelarskich w rankingu SSCI w 2014 r., nadal istnieje stosunkowo niewiele tego typu publikacji.

W literaturze dotyczącej turystyki społecznej powstało wprowadzić kilka artykułów o charakterze przeglądowym, w większości jednak dotyczą one tylko jednego z aspektów zjawiska. Na przykład Qiao i in. (2021) dokonali przeglądu badań związanych z turystyką osób niepełnosprawnych i starszych, opublikowanych w latach 2008–2021. Wzmianki dotyczące publikacji na temat turystyki społecznej można znaleźć w przeglądach literatury dotyczących tematów pokrewnych, jak np. jakość życia (Campon-Cerro i in., 2019). Jedynej, dokładnej analizy dokonali McCabe i Qiao (2020a), którzy przeanalizowali literaturę dotyczącą turystyki społecznej zindeksowaną w bazie Web of Science.

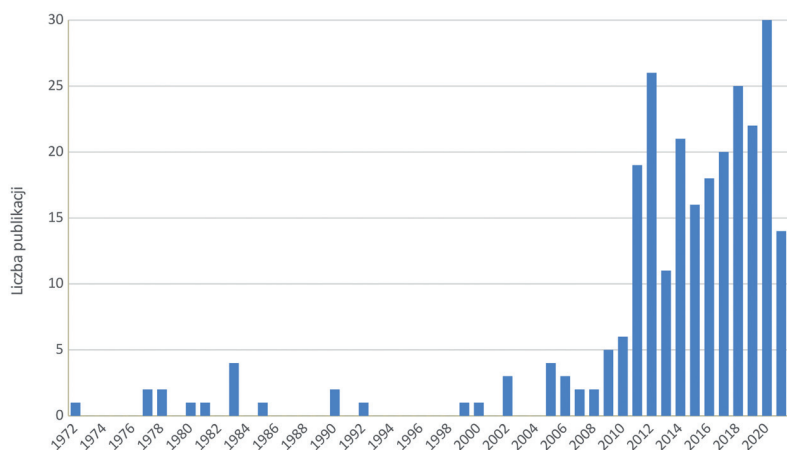
Niniejsze badania przeprowadzono metodą analizy i krytyki piśmiennictwa (w wariacie „klasycznym”, czyli tzw. stan badań, z ang. *critical literature review*), którą uzupełniono wskaźnikami bibliometrycznymi, zastosowano podejście mieszane, zarówno jakościowe, jak i ilościowe. Metoda ta „obejmuje systematyczne i uporządkowane badanie wcześniejszych przedsięwzięć naukowych oraz istniejącego zasobu publikacji – w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania o charakterze teoretycznym oraz praktycznym, stosowanym” (Cisek, 2010, s. 274).

Badania rozpoczęto od kwerendy publikacji, wyszukując je w dwóch międzynarodowych bazach – Scopus i Web of Science (WoS), za

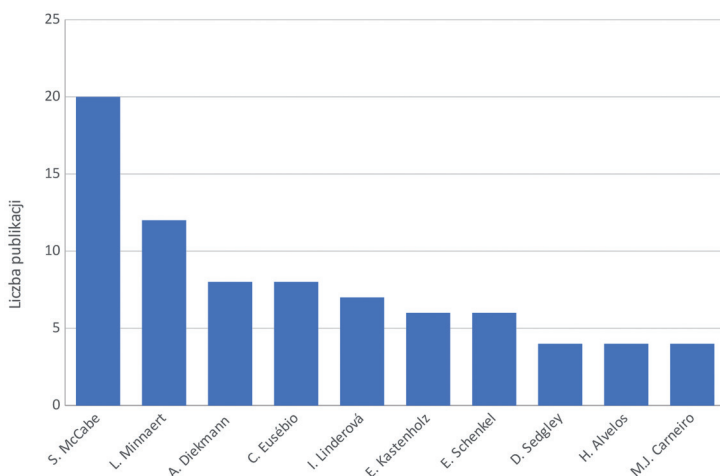
pomocą hasła „*social tourism*”. W bazie Scopus otrzymano 182 wyniki, w WoS – 248 wyników, czyli łącznie, po usunięciu zduplikowanych pozycji, 315 publikacji. Wyniki wyszukiwania wyeksportowano do pliku Excel, a następnie dokonano analizy jakościowej dostępnych abstraktów i słów kluczowych. To pozwoliło na określenie podejmowanej przez badaczy tematyki, a także wykluczenie niektórych dokumentów, przede wszystkim tych, w których turystyka społeczna była tylko pobocznym wątkiem lub była pojmowana w zupełnie w inny, niż przedstawiono w powyższych definicjach sposób, np. jako wyjazdy migracyjne do krajów opiekuńczych w celu pozyskania świadczeń socjalnych (np. Blauberger, Schmidt, 2014; Heindlmaier, Blauberger, 2017). Ostatecznie pełnej analizie poddano 237 dokumentów. Zbadano je pod kątem autorstwa, kraju afiliacji, roku opublikowania, słów kluczowych (za pomocą narzędzia *VOSviewer*, 2020) oraz tytułów czasopism, w których je opublikowano.

WYNIKI

Prace zindeksowane w bazach Scopus i Web of Science publikowane były w latach 1972–2021. Rysunek 1 pokazuje ich ilościowy rozkład w tym przedziale czasowym. Gwałtowny skok liczby publikacji dotyczących turystyki społecznej zaobserwować można po roku 2010. Prawdopodobnie jest to związane z faktem, iż w tym czasie znacznie zwiększyła się ogólna liczba czasopism naukowych (Mulet-For-teza i in., 2019). Przyczyn wzrostu popularności pojęcia „turystyka społeczna” można również upatrywać w pojawieniu się w Europie

Rys. 1. Liczba publikacji dotyczących turystyki społecznej w bazach Scopus i Web of Science latach 1972–2021 (źródło: opracowanie własne)

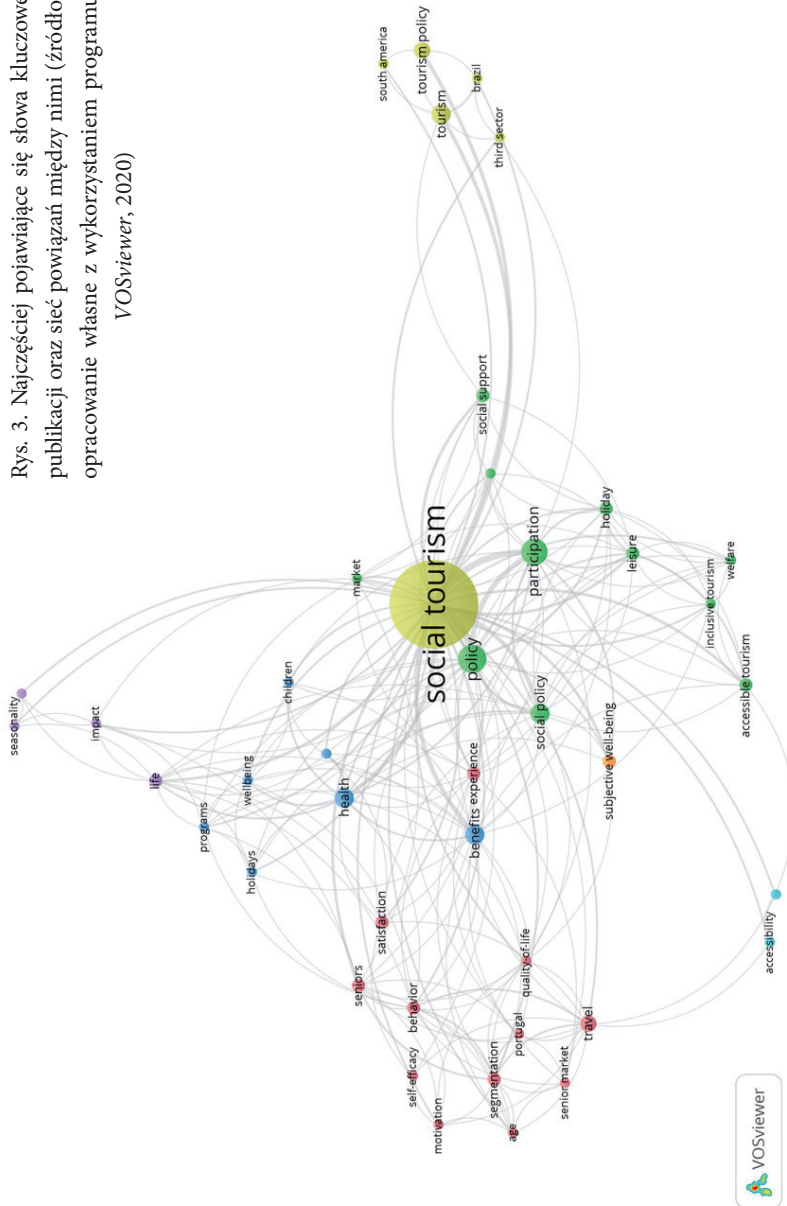
Rys. 2. Liczba publikacji dotyczących turystyki społecznej wg poszczególnych autorów (źródło: opracowanie własne)

takich programów socjalnych, jak IMSERSO, Europe Senior Tourism czy Calypso, a także w ogólnych trendach demograficznych, np. powszechnym starzeniu się społeczeństw europejskich (Stasiak, 2010).

Najbardziej płodnym autorem publikacji z zakresu turystyki społecznej jest Scott McCabe, profesor marketingu i turystyki, pracujący aktualnie na Uniwersytecie Nottingham. W bazach znajduje się 20 prac jego autorstwa lub współautorstwa. Drugą autorką pod względem liczby publikacji jest dr Lynn Minnaert z Uniwersytetu w Nowym Jorku, pracująca w Preston Robert Tisch Center for Hospitality, Tourism and Sports Management. Na trzecim miejscu w tym zestawieniu *ex aequo* uplasowały się Anya Diekmann (Université Libre de Bruxelles, Belgia) i Celeste Eusébio (University of Aveiro, Portugalia) – po 8 publikacji (rys. 2).

Najczęściej pojawiające się słowa kluczowe, a także powiązania między nimi ukazano na rys. 3. Dzięki programowi VOSviewer (2020) dokonano także podziału publikacji na klastry. Klaster największy, wskazany przez 12 powiązanych słów kluczowych tworzą publikacje dotyczące segmentu turystyki senioralnej (*senior, senior market, age, segmentation*) i związanych z nią aspektów, takich jak jakość życia (*quality-of-life, satisfaction*), a także czynniki związane z charakterystyką uczestników ruchu turystycznego (*behavior, motivation, experience, self-efficacy, travel, Portugal*). Kolejny klaster tworzą publikacje połączone za pośrednictwem 11 słów kluczowych, które dotyczą rynku turystyki osób niepełnosprawnych (*accessible tourism, inclusive*

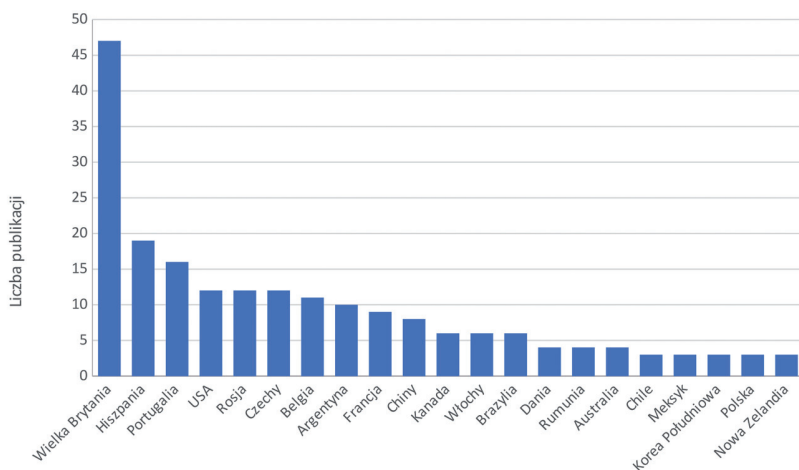
Rys. 3. Najczęściej pojawiające się słowa kluczowe publikacji oraz sieć powiązań między nimi (źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu VOSviewer, 2020)

tourism, market, participation, tourism participation, leisure), a także możliwości organizacji i finansowania wyjazdów dla takich turystów (*policy, social policy, welfare, holiday, social support*). Trzeci pod względem liczby powiązanych słów kluczowych (7) stanowią publikacje dotyczące znaczenia turystyki dla sektora dzieci (*children, holidays, vacations, programs benefits, health, wellbeing*). Kolejny klastery związany jest z polityką turystyki społecznej w Ameryce Południowej, tworzą go publikacje powiązane za pomocą 6 słów kluczowych (*South America, Brazil, third sector, social tourism, tourism, tourism policy*). Ważną grupę publikacji stanowi także piąty pod względem liczby powiązanych słów kluczowych klastery. Tematyka tych publikacji dotyczy turystyki społecznej i jej wpływu na rozwój zrównoważony (*sustainable development, seasonality, life, impact*).

Najczęstszymi krajami afiliacji autorów publikacji dotyczących turystyki społecznej okazały się: Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Wyniki te pokrywają się z wynikami innych badań przeglądowych literatury z zakresu turystyki (Mulet-Forteza i in., 2019). Warto zauważyć, że instytucje naukowe z krajów europejskich, takich jak Wielka Brytania, Francja i Niemcy, przodują w zakresie współpracy międzynarodowej, co skutkuje wzrostem liczby artykułów współautorskich (Mulet-Forteza i in., 2020).

Czasopismem, w którym najczęściej publikowano prace z zakresu turystyki społecznej jest *Annals of Tourism Research* (tab. 1). Jest to czasopismo zajmujące się naukami społecznymi, skupiające się

Rys. 4. Publikacje dotyczące turystyki społecznej wg krajów afiliacji
(źródło: opracowanie własne)

na akademickich perspektywach turystyki, które znajduje się na piątym miejscu w rankingu czasopism Scimago Journal i Country Rank w kategorii Tourism, Leisure and Hospitality Management. Drugim pod względem liczby artykułów o turystyce społecznej czasopismem okazało się *Current Issues in Tourism* (10 miejsce w rankingu), trzecim zaś – *Tourism Management* (trzecie miejsce w rankingu). *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events* nie jest aż tak prestiżowym periodykiem jak wcześniej wymienione (aktualnie znajduje się dopiero na 59 miejscu w rankingu), lecz przygotowało wydanie specjalne poświęcone problemom turystyki społecznej.

Tab. 1. Czasopisma o największej liczbie publikacji dotyczących turystyki społecznej

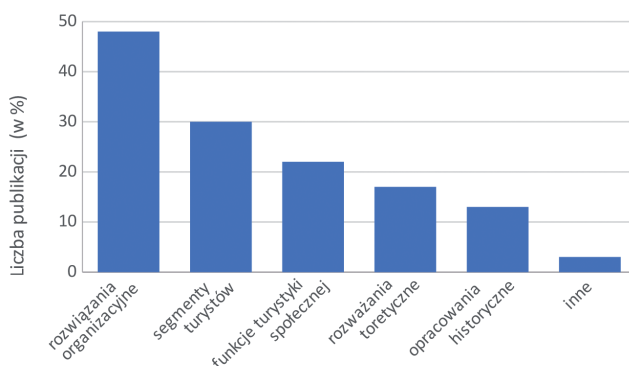
Tytuł czasopisma	Liczba artykułów
Annals of Tourism Research	25
Current Issues in Tourism	13
Tourism Management	9
Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events	7
European Journal of Tourism Research	5
Journal of Travel Research	4

Źródło: opracowanie własne.

Analizując abstrakty i słowa kluczowe wskazano na najważniejsze, najczęściej podejmowane tematy w badanych publikacjach (rys. 5). Niejednokrotnie poszczególne prace można było zakwalifikować do 2-3 grup tematycznych, bowiem często ukazywały one różne aspekty turystyki społecznej.

Najwięcej, bo 48% publikacji dotyczyło szeroko rozumianych rozwiązań organizacyjnych. W większości tematem prac były zagadnienia prawne oraz polityczne uwarunkowania rozwoju turystyki społecznej. Najczęściej były to opisy rozwiązań podejmowanych w poszczególnych krajach, np. w Rosji (Nazarbaeva, 2020), w Polsce i na Słowacji (Panasiuk, Wszendybyl-Skulska, 2021), w krajach Unii Europejskiej (Diekmann, McCabe, 2011), w Ameryce Południowej (Schenkel, 2013) czy w Chinach (Mao, Liu, 2014).

Kilka spośród analizowanych artykułów dotyczyło tematyki ekonomicznego znaczenia turystyki społecznej. Najczęściej związane były one także z konkretnymi analizami istniejących na świecie rozwiązań.

Rys. 5. Najczęściej podejmowane tematy w publikacjach dotyczących turystyki społecznej (źródło: opracowanie własne). Uwaga: wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ niektóre prace zakwalifikowano do 2-3 grup tematycznych

Przykładowo Franzidis (2019) przedstawił model biznesowy organizacji turystyki społecznej odnoszącej sukcesy w Granadzie w Nikaragui. Z kolei Eusébio i in. (2014) dokonali próby określenia całkowitych korzyści ekonomicznych portugalskiego programu turystyki społecznej skoncentrowanego na turystyce zdrowotnej seniorów w 2007 r. Innym przykładem może być artykuł, w którym przedstawiono propozycję ram oceny ekonomicznego znaczenia programów turystyki socjalnej dla miejsc turystycznych, które były oparte na dwóch równoległych podejściach: analizie postrzegania wpływów ekonomicznych przez interesariuszy oraz ilościowej ocenie wpływów na gospodarkę narodową (Eusébio i in., 2016).

Kolejną grupą publikacji o turystyce społecznej są te prezentujące analizy konkretnych programów, takich jak np. program IMERSO w Hiszpanii (Moure i in., 2013; Sedgley i in., 2018), VOLTO JÁ Project w Portugalii (Amaral i in., 2020) czy programy turystyki społecznej w Korei Południowej (Kim, 2019), a także propozycje rozwoju regionów czy miejscowości dla organizacji różnych form turystyki socjalnej (Aluculesei, Nistoreanu, 2014; Llorca-Rodriguez i in., 2012; Tuluca, Tuluca, 2016). Kilka publikacji dotyczyło możliwości rozwoju poszczególnych form turystyki społecznej, np. pobytów na farmach (Nilsson, 2002) czy geo-catchingu (Fialová i in., 2018).

Około 30% analizowanych publikacji dokumentuje badania związane z samymi uczestnikami turystyki społecznej. Zdecydowanie najczęściej opisywanymi segmentami turystów są seniorzy (Carneiro i in., 2013; Alen i in., 2017; Estrada-González, 2017; Melon i in., 2018; Amaral i in., 2020), a także osoby niepełnosprawne (Babaita, 2014;

Kastenholz i in., 2015; Pagan, 2015; Linderova, 2016; Chung, Lee, 2019). Kolejną często opisywaną grupą społeczną są rodziny o niskich dochodach (Hazel, 2005; Such, 2011; Lima, 2017; Lima i in., 2019; Schänzel, 2021).

W kilku publikacjach została poruszona problematyka turystyki innych grup społecznie wykluczonych, jak np. osoby bezrobotne (Kakoudakis i in., 2017), osoby bezdomne (Eugenio, Cheibub, 2020), czy rodziny zmagające się z problemem choroby, np. autyzmu (Sedgley i in., 2017), nowotworu (Chung, Simpson, 2020) czy choroby dziecka wymagającej opieki paliatywnej (Hunter-Jones i in., 2020).

Duża grupa badanych publikacji (22%) dotyczyła tematyki rozmaitych funkcji turystyki społecznej, zarówno dla turystów, jak i regionów, w tym dla ludności miejscowej. W odniesieniu do turystów najczęściej podkreślana jest rola turystyki w podnoszeniu jakości życia (McCabe i in., 2010; Park i in., 2018; Vento i in., 2020), a także jej rola edukacyjna (Minnaert, 2012; Safin, Valeev, 2021). W wielu publikacjach podkreśla się znaczenie rozwoju turystyki społecznej dla regionów (w tym dla ludności miejscowej), np. w kontekście zrównoważonego rozwoju (Jolin, Proulx, 2005; Stone, 2012). Kilku autorów podkreśliło także znaczenie rozwoju turystyki społecznej w sytuacjach kryzysu. Kakoudakis i McCabe (2018) przeprowadzili analizy greckich programów turystyki socjalnej, które uznali za siłę stabilizującą w narodowym systemie turystycznym, przyczyniającą się do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Autorzy przedstawili zalecenia polityczne, które są również aktualne, biorąc pod uwagę obecne środowisko społeczno-gospodarcze, które ukształtowało się w Grecji, w całej Europie i poza nią od czasu kryzysu z 2008 r. W innym artykule autorzy analizują występowanie zrównoważonej turystyki i przedsiębiorczości społecznej w różnych regionach Kolumbii, w których aktualnie prowadzone jest zarządzanie pokonfliktowe, w celu ustalenia punktu odniesienia do monitorowania i oceny przyszłych inicjatyw turystycznych (González-Cortés, Husain-Talero, 2020). Przykładem umiejętnego rozwoju turystyki społecznej w regionie mogą być także próby zniwelowania sezonowości dzięki np. programom dla seniorów (Cisneros-Martínez i in., 2018).

Około 17% publikacji dotyczyło rozważań teoretycznych, w ramach których próbowano zdefiniować turystykę społeczną, a także ukazać różne modele koncepcyjne z nią związane (Higgins-Desbiolles, 2006; Lynn, 2011; Minnaert i in., 2011; McCabe, Diekmann, 2015; Torelli, 2017). Często są to wczesne prace dotyczące tej tematyki (Lundberg, 1972; Troisgros, 1980). W analizowanej literaturze można jednak

spotkać także rozważania o charakterze filozoficznym (Hartwell i in., 2018) czy etycznym (Minnaert i in., 2006).

Dość dużo, bo aż 13% publikacji stanowią opracowania historyczne, które najczęściej dotyczą państw postkomunistycznych (Duda, 2010; Puczek, Ratz, 2011; Duda, Stanić, 2014; Oropay, 2015; Tchoukarine, 2016; Noack, 2017). Kilka publikacji związanych jest z rozwojem i organizacją turystyki społecznej w krajach Ameryki Południowej (Pastoriza, 2008; Pastoriza, Piglia, 2012; Piglia, 2012; Cheibub, 2014; Schenkel, 2017). W publikacjach pojawia się problem wykorzystywania turystyki jako narzędzia politycznej i ideologicznej indoktrynacji (Lanero Táboas, 2019).

W bazach pojawiło się także kilka publikacji wiążących najnowsze zjawiska z turystyką społeczną, np. roli najnowszych technologii (Teixeira i in., 2021) czy problemów wynikających z pandemii COVID-19 (Higgins-Desbiolles, 2020; Shubtsova i in., 2020; Vogler, 2021).

PODSUMOWANIE

Przedstawione w rozdziale badanie aktualnego stanu literatury dotyczącej turystyki społecznej na świecie umożliwiło przedstawienie bardziej dokładnego jej obrazu. Wiele wskazuje na to, że stan badań na ten temat jest dopiero na etapie rozwoju. W badaniu zidentyfikowano zaledwie 237 publikacji, co stanowi minimalną część wszystkich prac z zakresu turystyki (sama baza Scopus zawiera ich ponad 100 tysięcy). Co więcej, wzrost liczby publikacji naukowych związanych z tą tematyką zaobserwować można dopiero od 2011 r. Wniosek ten potwierdza również praca McCabe'a i Qiao (2020a).

Dużym problemem z punktu widzenia metodologii badań nad turystyką społeczną jest brak jednoznacznej, klarownej definicji zjawiska. Należy zaznaczyć, iż w niektórych krajach pojęcie to ewoluowało od turystyki socjalnej (dla osób ubogich) do dzisiejszego rozumienia turystyki społecznej, w znacznie szerszym zakresie, niż tylko turystyka dotowana. Różnice w postrzeganiu zjawiska turystyki społecznej mogą wynikać również z faktu, iż w wielu krajach, np. w Chinach (Mao, Liu, 2014) ten rodzaj podróżowania jest dopiero rozwijany, a także z wywodzenia się turystyki społecznej z różnych systemów polityki turystycznej i społecznej. W samej Europie zidentyfikować można trzy modele: związany z krajami Centralnej i Wschodniej Europy (wywodzący się z socjalizmu), panujący w krajach Europy Północnej (dostęp do turystyki dla całego społeczeństwa bez względu na status ekonomiczny i społeczny), a także ten, związany z krajami śródziemnomorskimi (oparty na działalności związków handlowych,

spółdzielczych i zawodowych) (McCabe, Qiao, 2020b). Inne systemy turystyki społecznej rozwijane są np. w Ameryce Południowej (dos Santos, 2016).

Tematy najczęściej podejmowane przez badaczy turystyki społecznej dotyczą polityki państwa prowadzonej w zakresie umożliwienia podróżowania wszystkim grupom społecznym, a także szeroko rozumianych funkcji turystyki społecznej dla jej beneficjentów, którymi są zarówno sami turyści, jak i mieszkańcy terenów odwiedzanych. Wiele publikacji upatruje w rozwijaniu tej formy turystyki szansy na prowadzenie zrównoważonego rozwoju danego regionu. Niestety prace te najczęściej mają charakter studiów przypadku danego regionu, miejscowości, konkretnego programu itp., ich tematyka dotyczy wąskiego wycinka rzeczywistości. W literaturze brakuje prac porównawczych, analizujących turystykę społeczną w szerszym, międzynarodowym i interdyscyplinarnym kontekście.

Celem praktycznym analizy literatury dotyczącej turystyki społecznej jest dokonanie oceny istniejącego stanu wiedzy dotyczącej omawianego zagadnienia. Wnioski z badań mogą być przydatne zarówno dla naukowców zajmujących się tą dziedziną wiedzy, redaktorów opracowań naukowych, jak i praktyków w zakresie turystyki społecznej, bowiem w wielu badanych pracach omówione zostały stosowane już np. w innych krajach rozwiązania, które mogą stać się inspiracją do działań. Badanie pozwoliło na zidentyfikowanie kluczowych problemów badawczych, ale także nisz wymagających dalszej naukowej eksploracji, jak np. różne segmenty rynku (dość często poruszany był temat seniorów i osób niepełnosprawnych, rzadziej segment turystyki szkolnej), rozwój turystyki społecznej w obliczu najnowszych trendów gospodarczo-społecznych (także tych związanych z pandemią COVID-19) czy – jak już wcześniej wspomniano – badania o charakterze porównawczym.

BIBLIOGRAFIA

- Alen, E., Losada, N., Carlos, P. de (2017). Profiling the segments of senior tourists throughout motivation and travel characteristics. *Current Issues in Tourism*, 20 (14), 1454-1469. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1007927>
- Aluculesei, A., Nistoreanu, P. (2014). Empirical analysis of health tourism – Baile Herculane, *Balneo Research Journal*, 5 (4), 168-179. <https://doi.org/10.12680/balneo.2014.1074>

- Amaral, M., Rodrigues, A.I., Diniz, A., Oliveira, S., Leal, S. (2020). Designing and evaluating tourism experiences in senior mobility: An application of the OEC framework. *Tourism and Management Studies*, 16 (4), 59–72. <https://doi.org/10.18089/TMS.2020.160405>
- Bagga, T., Vishnoi, S.K., Jain, S., Sharma, R. (2020). Medical Tourism: Treatment, Therapy & Tourism. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9 (3), March 2020, 4447–4453.
- Blauberger, M., Schmidt, S.K. (2014). Welfare migration? Free movement of EU citizens and access to social benefits. *Research and Politics*, 1 (3), 1–7. <https://doi.org/10.1177/2053168014563879>
- Campon-Cerro, A., Hernandez-Mogollon, J., Folgado-Fernandez, J., Di-Clemente, E. (2019). Quality of Life (QOL) in Hospitality and Tourism Marketing and Management: An Approach to the Research Published in High Impact Journals. W: A. Campon-Cerro, J. Hernandez-Mogollon, J. Folgado-Fernandez (red.), *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management: A Quality of Life Perspective* (s. 3–22). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91692-7_1
- Carneiro, M., Eusebio, C., Kastenholz, E., Alvelos, H. (2013). Motivations to participate in social tourism programmes: A segmentation analysis of the senior market. *Anatolia – International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 24 (3), 352–366. <https://doi.org/10.1080/13032917.2013.767212>
- Cheibub, B. (2014). The history of tourism practices at social service of commerce in Sao Paulo (Sesc-SP). *Rosa dos Ventos – Turismo e Hospitalidade*, 6 (2), 247–262.
- Chung, J.Y., Lee, H. (2019). Desired recreation companionship and travel behaviour of people with disabilities. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24 (4), 314–324. <https://doi.org/10.1080/10941665.2018.1564343>
- Chung, J.Y., Simpson, S. (2020). Social tourism for families with a terminally ill parent. *Annals of Tourism Research*, 84. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102813>
- Cisek, S. (2010). Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku. *Przegląd Biblioteczny*, 73 (3), 273–284.
- Cisneros-Martínez, J.D., McCabe, S., Fernández-Morales, A. (2018). The contribution of social tourism to sustainable tourism: A case study of seasonally adjusted programmes in Spain. *Journal of Sustainable Tourism*, 26 (1), 85–107. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1319844>
- Diekmann, A., McCabe, S. (2011). Systems of social tourism in the European Union: A critical review. *Current Issues in Tourism*, 14 (5), 417–430. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.568052>
- Duda, I. (2010). Workers into tourists: Entitlements, desires, and the realities of social tourism under Yugoslav socialism. W: H. Grandits, K. Taylor (red.), *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)* (s. 33–68). Budapeszt – Nowy Jork: Central European University Press.

- Duda, I., Stanić, I. (2014). Tanned guardians, followers and pioneers: Yugoslav directed tourism across Tito's Brijuni Islands. *Journal of Tourism History*, 6 (2-3), 174-193. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2014.953215>
- Estrada-González, A.E. (2017). Social tourism, senior citizens, and education. *World Leisure Journal*, 59, 22-29. <https://doi.org/10.1080/16078055.2017.1393872>
- Eugenio, J., Cheibub, B. (2020). Turismo social 'na prática': a experiência turística de pessoas em situação de rua na região metropolitana do Rio de Janeiro-RJ, Brasil. *Rosa dos Ventos – Turismo e Hospitalidade*, 12 (4), 1017-1038. <https://doi.org/10.18226/21789061.v12i4p1017>
- Eusébio, C., Carneiro, M.J., Kastenholz, E., Alvelos, H. (2014). The economic impact of health tourism programmes. W: Á. Matias., P. Nijkamp., M. Sarmento (red.) *Quantitative Methods in Tourism Economics*, 153-173. https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2879-5_9
- Eusébio, C., Carneiro, M., Kastenholz, E., Alvelos, H. (2016). The impact of social tourism for seniors on the economic development of tourism destinations. *European Journal of Tourism Research*, 12, 5-24.
- Fialová, J., Kotásková, P., Schneider, J., Žmolíková, N., Procházková, P. (2018). Geo-caching for wheelchair users: A pilot study in Luhacovské Zálesí (Czech Republic). *Moravian Geographical Reports*, 26 (1), 27-41. <https://doi.org/10.2478/mgr-2018-0003>
- Franzidis, A. (2019). An examination of a social tourism business in Granada, Nicaragua. *Tourism Review*, 74 (6), 1179-1190. <https://doi.org/10.1108/TR-04-2017-0076>
- González-Cortés, L. D., Husain-Talero, S. (2020). Social entrepreneurship and sustainable tourism in Colombia: A baseline study in post-conflict regions. *International Journal of Sustainability in Economic, Social, and Cultural Context*, 16 (2), 65-85. <https://doi.org/10.18848/2325-1115/CGP/v16i02/65-85>
- Hartwell, H., Fyall, A., Willis, C., Page, S., Ladkin, A., Hemingway, A. (2018). Progress in tourism and destination wellbeing research. *Current Issues in Tourism*, 21 (16), 1830-1892. <https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1223609>
- Haulot, A. (1981). Social tourism. Current dimensions and future developments. *International Journal of Tourism Management*, 2 (3), 207-212. [https://doi.org/10.1016/0143-2516\(81\)90007-4](https://doi.org/10.1016/0143-2516(81)90007-4)
- Hazel, N. (2005). Holidays for children and families in need: An exploration of the research and policy context for social tourism in the UK. *Children and Society*, 19 (3), 225-236. <https://doi.org/10.1002/chi.838>
- Heindlmaier, A., Blauburger, M. (2017). Enter at your own risk: Free movement of EU citizens in practice. *West European Politics*, 40 (6), 1198-1217. <https://doi.org/10.1080/01402382.2017.1294383>
- Higgins-Desbiolles, F. (2006). More than an 'industry': The forgotten power of tourism as a social force. *Tourism Management*, 27 (6), 1192-1208. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.020>

- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22 (3), 610–623. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
- Hunter-Jones, P., Sudbury-Riley, L., Al-Abdin, A., Menzies, L., Neary, K. (2020). When a child is sick: The role of social tourism in palliative and end-of-life care. *Annals of Tourism Research*, 83. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102900>
- ISTO (2021). Our themes. *ISTO*. Pobrane z: [https://isto.international/themes/\(19.08.2021\)](https://isto.international/themes/(19.08.2021)).
- Jolin, L., Proulx, L. (2005). The ambition of social tourism: Tourism for all, sustainable and solidarity. *Revue Interventions Economiques – Papers in Political Economy*, 32, 87–96.
- Kakoudakis, K.I., McCabe, S. (2018). Social tourism as a modest, yet sustainable, development strategy: Policy recommendations for Greece. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 10 (3), 189–203. <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1443938>
- Kakoudakis, K., McCabe, S., Story, V. (2017). Social tourism and self-efficacy Exploring links between tourism participation, job-seeking and unemployment. *Annals of Tourism Research*, 65, 108–121. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.005>
- Kastenholz, E., Eusebio, C., Figueiredo, E. (2015). Contributions of tourism to social inclusion of persons with disability. *Disability & Society*, 30 (8), 1259–1281. <https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1075868>
- Kim, K. (2019). The concepts and practices of social tourism in Korea. W: J. Chen (red.), *Advances in Hospitality and Leisure*, 15 (s. 173–182). Bingley: Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1745-354220190000015011>
- Koseoglu, M.A., Rahimi, R., Okumus, F., Liu, J. (2016). Bibliometric studies in tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180–198. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.10.006>
- Lanero Táboas, D. (2019). ‘Travelling is a pleasure...’ Leisure control, tourism and images of the other in the Iberian fascist dictatorships. *Journal of Contemporary History*, 54 (1), 163–178. <https://doi.org/10.1177/0022009417704895>
- Lima, J. (2017). Family tourism: The importance of tourism for low-income families. *European Journal of Tourism Research*, 15, 167–170.
- Lima, J., Eusebio, C., Varum, C. (2019). Impacts of family tourism on families’ quality of life – differences according to the family economic profile. W: A. Campon-Cerro, J. Hernandez-Mogollon, J. Folgado-Fernandez (red.), *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management: A Quality of Life Perspective* (s. 275–296). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91692-7_14
- Linderová, I. (2016). Accessibility of UNESCO heritage for disabled visitors in the Czech Republic. W: S. Pachrová, M. Doležalová (red.), *Proceedings*

- of the 11th International Conference on Topical Issues of Tourism: Local Heritage and Tourism (s. 234-245).
- Lundberg, D. E. (1972). A new look in social tourism. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 13 (3), 65-78. <https://doi.org/10.1177/001088047201300312>
- Lynn, M. (2011). Defining social tourism and its historical context. W: S. McCabe, L. Minnaert, A. Diekmann (red.), *Social Tourism in Europe: Theory and Practice* (s. 18-34). Bristol – Buffalo – Toronto: Channel View Publications. <https://doi.org/10.1007/9781845412340>
- Mao, H. Y., Liu, X. (2014). Research on the development of China's social tourism. *Advanced Materials Research*, 926-930, 3910-3913. <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/amr.926-930.3910>
- McCabe, S., Diekmann, A. (2015). The rights to tourism: Reflections on social tourism and human rights. *Tourism Recreation Research*, 40(2), 194-204. <https://doi.org/10.1080/02508281.2015.1049022>
- McCabe, S., Qiao, G. (2020). A review of research into social tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Social Tourism. *Annals of Tourism Research*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103103>
- McCabe, S., Joldersma, T., Li, C. (2010). Understanding the benefits of social tourism: Linking Participation to subjective well-being and quality of life. *International Journal of Tourism Research*, 12(6), 761-773. <https://doi.org/10.1002/jtr.791>
- Melon, M., Agrigoroaei, S., Diekmann, A., Luminet, O. (2018). The holiday-related predictors of wellbeing in seniors. *Journal of Policy Research in Tourism Leisure and Events*, 10 (3), 221-240. <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1470184>
- Minnaert, L. (2012). Social Tourism as opportunity for unplanned learning and behavior change. *Journal of Travel Research*, 51 (5). <https://doi.org/10.1177/0047287511431324>
- Minnaert, L., Maitland, R., Miller, G. (2006). Social tourism and its ethical foundations. *Tourism, Culture and Communication*, 7 (1), 7-17. <https://doi.org/10.3727/109830406778493533>
- Minnaert, L., Maitland, R., Miller, G. (2011). What is social tourism? *Current Issues in Tourism*, 14 (5), 403-415. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.568051>
- Moure, O., Peiro, P., Lucas, M. (2013). Spa Program Social Imsero. Evolution and future trends. *Aposta – Revista de Ciencias Sociales*, 59, 1-24.
- Mulet-Forteza, C., Lunn, E., Merigó, J.M., Horrach, P. (2020). Research progress in tourism, leisure and hospitality in Europe (1969-2018). *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33 (1), 48-74. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-06-2020-0521>
- Mulet-Forteza, C., Genovart-Balaguer, J., Mauleon-Mendez, E., Merigó, J.M. (2019). A bibliometric research in the tourism, leisure and hospitality

- fields. *Journal of Business Research*, 101, 819-827. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.12.002>
- Nazarbaeva, E. (2020). Social tourism in Russia: Potential tourists and available possibilities. *Zhurnal Issledovanií Sotsial'noi Politiki*, 18 (1), 53-68. <https://doi.org/10.17323/727-0634-2020-18-1-53-68>
- Nilsson, P. (2002). Staying on farms – An ideological background. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 7-24.
- Noack, C. (2017). The Magnitostroi of health: Sochi and the transformation of the Caucasian Black Sea Coast as a model for regional development in the Soviet Union and the Russian Federation. *Zeitschrift für Tourismuswissenschaft*, 9 (1), 65-86. <https://doi.org/10.1515/tw-2017-0004>
- Oropay, I. (2015). Organizational principles of the tourism industry in Primorsky Krai (1989-2000). *Tomsk State University Journal*, 396, 102-107. <https://doi.org/10.17223/15617793/396/18>
- Pagan, R. (2015). The impact of holiday trips on life satisfaction and domains of life satisfaction: Evidence for German disabled individuals. *Journal of Travel Research*, 54 (3), 359-379. <https://doi.org/10.1177/0047287513517424>
- Panasiuk, A., Wszendybyl-Skulska, E. (2021). Social aspects of tourism policy in the European Union. The example of Poland and Slovakia. *Economies*, 9 (1), 16. <https://doi.org/10.3390/economies9010016>
- Park, S., Park, C., Kang, C. (2018). Effects of a holiday trip on health and quality of life: Evidence from a natural experiment in South Korea. *Applied Economics*, 50 (42), 4556-4569. <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1458194>
- Pastoriza, E. (2008). State, guilds and hotels. Mar del Plata and Peronism. *Estudios Sociales – Revista Universitaria Semestral*, 34 (1), 121-147.
- Pastoriza, E., Piglia, M. (2012). Civil associations, businesses and state in the origins of Argentine tourism. *Anuario Iehs*, 27, 393-415.
- Piglia, M. (2012). Around national parks: First experiences of a centralized national tourism policy in Argentina (1934-1950). *Pasos-Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 10 (1), 61-73. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2012.10.006>
- Puczko, L., Ratz, T. (2011). Social tourism in Hungary: From trade unions to cinema tickets. *Current Issues in Tourism*, 14 (5), 459-473. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.568055>
- Qiao, G., Ding, L., Zhang, L., Yan, H. (2021). Accessible tourism: A bibliometric review (2008-2020). *Tourism Review* (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/TR-12-2020-0619>
- Safin, F., Valeev, R. (2021). The tourism industry and solving the problems of patriotic education for the young generation. *Propositos y Representaciones*, 9 (3), 1286. <https://doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1286>
- Santos, A. dos (2016). Public administration of tourism: social tourism in South American experiences a comparative perspective (Argentina, Brazil And Chile). *Anais Brasileiros De Estudos Turisticos-Abet*, 6(3), 56-66.

- Schänzel, H. (2021). Connecting through family tourism and social inclusion: At the heart of society. W: D.E. Trussell, R. Jeanes, (red.), *Families, Sport, Leisure and Social Justice: From Protest to Progress* (s. 127-138). <https://doi.org/10.4324/9780429323300-13>
- Schenkel, E. (2013). Social tourism as state policy in South America. *Pasos – Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 11 (1), 173-183. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2013.11.011>
- Schenkel, E. (2017). The disarticulation of the Argentinian Politics of social tourism in the middle of XX century. *Anais Brasileiros de Estudos Turisticos-Abet*, 7 (2), 50-64.
- Sedgley, D., Haven-Tang, C., Espeso-Molinero, P. (2018). Social tourism older people: The IMSERSO initiative. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 10 (3), 286-304. <https://doi.org/10.1080/19407963.2018.1465064>
- Sedgley, D., Pritchard, A., Morgan, N., Hanna, P. (2017). Tourism and autism: Journeys of mixed emotions. *Annals of Tourism Research*, 66, 14-25. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.009>
- Shubtsova, L.V., Kostromina, E.A., Chelyapina, O.I., Grigorieva, N.A., Trifonov, P.V. (2020). Supporting the tourism industry in the context of the coronavirus pandemic and economic crisis: Social tourism and public-private partnership. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 11 (6), 1427-1434. [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.6\(46\).13](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.6(46).13)
- Stasiak, A. (2010). Cele i zadania turystyki społecznej – kilka uwag o istocie zjawiska. W: A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim* (s. 37-56). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Stone, C. (2012). Wellbeing, equity, sustainable development and social tourism in twenty-first century Europe. W: J. Leigh, C. Webster, S. Ivanov (red.), *Future Tourism: Political, Social and Economic Challenges* (s. 52-79). Londyn: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203125038>
- Such, E. (2011). The family factor in social tourism. W: S. McCabe, L. Minnaret, A. Diekmann (red.), *Social Tourism in Europe: Theory and Practice* (s. 126-144). Bristol – Buffalo – Toronto: Channel View Publications. <https://doi.org/10.1007/9781845412340>
- Tchoukarine, I. (2016). A place of your own on Tito's Adriatic: Club Med and Czechoslovak Trade Union Holiday Resorts in the 1960s. *Tourist Studies*, 16 (4), 386-404. <https://doi.org/10.1177/1468797615618125>
- Teixeira, P., Eusébio, C., Teixeira, L. (2021). How diverse is hotel website accessibility? A study in the central region of Portugal using web diagnostic tools. *Tourism and Hospitality Research*. <https://doi.org/10.1177/14673584211022797>
- Torelli, C. (2017). Identity and "new social tourism". W: A. Maturo, Š. Hošková-Mayerová, D.-T. Soitu, J. Kacprzyk (red.), *Recent Trends in Social Systems: Quantitative Theories and Quantitative Models* (s. 191-197). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-40585-8_17

- Tranfield, D., Denyer, D., Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence – informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14 (3), 207–222. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.00375>
- Troisgros, S. (1980). Social tourism. *Annals of Tourism Research*, 7 (3), 487–490. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(80\)90039-0](https://doi.org/10.1016/0160-7383(80)90039-0)
- Tuluca, A., Tuluca, C. (2016). *Evaluation of the potential of balneal tourism in Romania*, W: L. Chivu, C. Ciutacu, V. Ioan Franc, J. Andrei (red.), *Economic Dynamics and Sustainable Development – Resources, Factors, Structures and Policies* (s. 625–636). Berlin: Peter Lang.
- Vento, E., Tammi, T., McCabe, S., Komppula, R. (2020). Re-evaluating well-being outcomes of social tourism: Evidence from Finland. *Annals of Tourism Research*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103085>
- Vogler, R. (2021). Revenge and catch-up travel or degrowth? Debating tourism Post COVID-19. *Annals of Tourism Research*. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103272>
- VOSviewer (version 1.6.17) (2021). [Computer software] Centre for Science and Technology Studies (CWTS) of Leiden University. <https://www.vosviewer.com/>
- Włodarczyk, B. (2010). Turystyka społeczna – próba definicji zjawiska. W: A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim* (s. 23–35). Łódź: WSTH w Łodzi.

